

**КОНЦЕПЦІЯ КОРЕСПОНДУЮЧИХ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ ГРОМАДЯНИНА
І ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ НАУЦІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ**

Неодмінним елементом досліджень у галузі вдосконалення адміністративно-правового статусу громадянина і працівника міліції є аналіз системи їх кореспондуючих прав та обов'язків. Зазначене питання останнім часом дедалі частіше привертає увагу вітчизняних науковців. Так, окремі аспекти названої проблематики досліджувалися В. К. Колпаковим, А. Т. Комзюком, В. І. Олефіром, С. В. Шестаковим та ін. Проте названі науковці у своїх роботах не торкалися історичних питань становлення та розвитку кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника міліції, аналізу яких присвячена дана стаття. **Мета** даної роботи – з'ясувати можливість існування концепції кореспондуючих прав та обов'язків у дореволюційному поліцейському праві та визначити передумови її формування.

Поліцейське право Російської імперії являло собою галузь права, яка з'явилася на теренах нашої держави багато у чому завдяки науковій діяльності європейських учених-поліцейстів, праці яких на початку XIX ст. досить активно почали перекладатися на російську мову. Показово, що першу ґрунтовну роботу у цій галузі – «Основи поліцейського законодавства і поліцейських установ» – видав 1809 р. професор Харківського університету Людвіг Якоб німецькою мовою. І лише через півтора десятиріччя почали з'являтися оригінальні російськомовні дослідження, зокрема, праця російського дослідника П. Гуляєва «Право та обов'язки міської і земської поліції та всіх жителів Російської імперії з їх дотримання» [1, с. 33]. Як впливає з назви цієї роботи, вона стала першим науковим доробком, присвяченим аналізу системи кореспондуючих прав та обов'язків приватних осіб і представників

поліції. Проте чи дійсно у цей період можна було говорити про наявність кореспондуючих прав приватної особи та представника поліції? Спробуємо дати відповідь на це запитання.

Розвиток російського поліцейського права здійснювався під гаслом забезпечення ролі держави та поліції в охороні громадського порядку, забезпеченні безпеки та добробуту громадян (підданих) [2, с. 15]. Проте така, здавалося б, позитивна мета була спотворена уявленнями російської влади про призначення, зміст та форми існування самодержавства. Дуже яскраво та наочно неузгодженість задекларованого призначення поліцейського права з реально існуючими формами та методами поліцейської діяльності показує І. С. Гриценко, вказуючи, що держава намагалася досягти згаданих умов безпеки та добробуту суспільства шляхом запровадження численних приписів, зміст яких торкався всіх аспектів життя людини, що розглядалася при цьому майже як малолітня, не здатна зрозуміти, у чому полягає її власне благо, людина. З огляду на це, до обов'язків поліції входило наглядати за тим, щоб «молоді та молодші поважали старших та літніх, щоб діти підкорялися батькам, а слуги своїм панам та хазяям», «ніхто проти необхідної слухняності законній владі нічого не вчиняв» [3, с. 7]. Під пильним поліцейським наглядом, продовжує І. С. Гриценко, перебували також і господарські відносини, тобто сфера економічної діяльності як окремих осіб, так і суспільства в цілому. У своїх турботах про підвищення народного добробуту держава, виходячи з помилкових поглядів на джерела народного багатства, застосовувала цілу систему заходів, які насправді грубо обмежували свободу праці, обіг і

переміщення цінностей та паралізували діяльність тих самих суспільних сил, які створювали багатство, на розвиток яких вони були розраховані [3, с. 8]. З огляду на викладене, а також беручи до уваги думку вчених-поліцейстів [4, с. 18], можна зробити висновок, що *поліція* та *поліцейська діяльність* були не чим іншим, як синонімами до слів *управління* та *управлінська діяльність*, проте різниця між цими поняттями у XIX ст. була величезною і зводилася вона, головним чином, до того, що поліцейська діяльність, на відміну від управлінської, здійснювалася через використання необмежених примусових заходів, спрямованих на приватних осіб.

Продовжуючи характеризувати відносини приватної особи з представниками поліції, доцільно навести слова відомого дореволюційного вченого-адміністративіста А. І. Єлістратова, який писав, що підлеглий поліцейській опіці обиватель опинився у становищі безособового об'єкта для урядових заходів, зміст яких нічим не відрізнявся від змісту тих, які застосовувалися щодо тварин або які використовувалися в разі настання природних стихійних лих. Обиватель, який виявляв самодіяльність, розглядався не як помічник, не як опора державної влади, а як небезпечний ворог, якого необхідно було рішуче та швидко знешкодити. Відносини між приватною особою та представниками поліції визначалися повністю на розсуд влади, від якої залежало дозволити або не дозволити обивателю виїхати до іншої місцевості (паспортна система), поширити ту чи іншу думку (цензура), вибрати для себе те чи інше заняття тощо. Вимоги представників влади, у тому числі і представників поліції, не підлягали судовій перевірці на предмет їх обґрунтованості. За невиконання вимог поліції до особи миттєво застосовувався примус, межі якого визначалися лише необхідністю придушення опору.

Виходячи з цього, А. І. Єлістратов робив, як на нас, абсолютно справедливий висновок про те, що норми поліцейських статутів не мали значення правил, які зобов'язували б чиновника щодо підданих.

Вони мали, скоріше, характер інструкцій з боку самодержавця для чинів поліції, зобов'язаних вступати у відносини з обивателем. Сукупність таких правил і становила зміст поліцейського права, яке, по суті, визначало лише внутрішній розпорядок поліцейської діяльності [5, с. 12, 13].

Поліцейська діяльність за часів царату була майже необмеженою, у зв'язку з чим, за твердженням В. Ф. Левитського [6, с. 7], не залишилося жодної сфери суспільного життя, якої б прямо або опосередковано не торкнулося поліцейське втручання держави. Економічні, фізичні і духовні інтереси суспільства – усе це було предметом докладної регламентації, безпосереднього управління з боку держави, під час якого, і на цьому слід особливо наголосити, права особистості до уваги не бралися.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що за часів Російської імперії про кореспондуючі права та обов'язки приватної особи (підданого, обивателя) та представника поліції не могло бути і мови, оскільки, як було показано вище, поліцейська держава не передбачала зв'язаності влади будь-якими обов'язками щодо приватних осіб. Поліція повинна була лише «беззаперечно та неухильно» виконувати приписи «як вищого, так і губерньського керівництва», не маючи при цьому права «входити до розгляду законності цих приписів та вимог». Що ж до повноважень поліції, то законодавець не намагався встановити чіткі межі поліцейського втручання в усі сфери життя суспільства, вважаючи достатнім зауваження про те, що «поліція не може вимагати ні від кого виконання за таким законом, який ще не був оприлюднений» і що «ніхто з чинів поліції сам собою не може ні на кого накласти кримінальне покарання» [7, с. 54]. Проте й ці мізерні вимоги не завжди дотримувалися представниками поліції, що, на наш погляд, було пов'язано з нерозвиненістю дієвих засобів контролю за представниками адміністрації.

Діяльність поліції часів царату регулювалася рядом нормативних актів, серед яких до найбільш важливих, на думку науковців [8, с. 33–45], належали «Устав

благочиння» (1782), «Положення про земську поліцію» (1837), «Статут про попередження та припинення злочинів» (1845), «Тимчасові правила про устрій поліції в містах та повітах губерній, що керуються за загальним установленням» (1862), «Положення про заходи до охорони громадського порядку і громадського спокою» (1881). Проте усі вони створювалися без узгодження їх положень із правами та свободами приватних осіб, перелік яких у XIX ст. був не надто великий.

Отже, варто відзначити, що чинне в межах XIX ст. російське законодавство про діяльність поліції майже не містило в собі норм, які б визнавали та закріплювали кореспондуючі права та обов'язки приватної особи і представника поліції. Відносини між приватними особами та представниками поліції будувалися переважно на вільному розсуді адміністрації, який до того ж був виведений за межі контролю над його законністю. З огляду на це, між приватними особами та представниками поліції виникали, розвивалися та припинялися не правовідносини, які передбачали б зв'язаність їх учасників взаємними правами та обов'язками, а владовідносини, для існування яких достатньою була лише наявність владних повноважень в одного з їх учасників, у даному випадку, представника поліції.

Наступний етап історичного та суспільно-політичного розвитку Російської імперії розпочався, як стверджують учені-історики [9, с. 99], у 1905 р., і був пов'язаний, передусім, із відомими революційними подіями, що викликали прийняття ряду важливих нормативних актів, якими за приватними особами визнавалися досить важливі права та свободи. Так, 17 жовтня 1905 р. було підписано маніфест «Про вдосконалення державного порядку», на підставі якого громадяни отримали основні свободи, а саме: недоторканність особистості, свободу совісті, слова, зібрань та союзів [10].

На підставі маніфесту від 17 жовтня 1905 р. були частково переглянуті й Основні державні закони Російської імперії [11], які вийшли 23 квітня 1906 р. у новій редакції. Їх головна історична цінність поляга-

ла у тому, що вони фактично започаткували процес трансформації поліцейської держави, якою протягом останніх сторіч була Російська імперія, у конституційну монархію. У них закріплювалися недоторканність особистості, недоторканність життя, свобода слова, друку, союзів, зібрань.

Такі зміни правового статусу приватних осіб, як ми розуміємо, внесли певні корективи й у відносини представників влади з приватними особами. Визнання за підданими Російської імперії певних прав та свобод, як наслідок, покладало на агентів влади і певні обов'язки, пов'язані, перш за все, із створенням приватним особам умов, необхідних для реалізації наданих їм прав. Інакше кажучи, владовідносини між підданими та представниками влади почали поступово перетворюватися на правовідносини, важливе місце серед яких належало саме адміністративним правовідносинам.

Відзначимо, що названі вище зміни у правовому регулюванні правового статусу приватних осіб не могли не вплинути й на науку поліцейського права, яка після 1905 р. почала трансформуватися в науку адміністративного права. Як зазначає І. С. Гриценко [3, с. 21], саме у цей період відбулося визнання як загальної застарілості та безперспективності ідей та положень старої науки поліцейського права, так і перспективності та актуальності положень нової теорії адміністративного права. Отже, термін «поліцейське право», продовжує вчений, назавжди втратив своє попереднє (до революції 1905 р.) значення, що безпосередньо вплинуло й на напрямки подальших наукових пошуків учених-адміністративістів.

А яким же бачили призначення адміністративного права вчені-правознавці? Відповідаючи на це запитання, А. І. Єлістратов писав, що адміністративне право має своєю метою впорядкувати відносини між людьми у сфері державного управління, покласти у підґрунтя цих відносин правовий порядок. Норми адміністративного права, на думку вченого, покладали на державну владу обов'язок піклуватися про благо громадян, які відповідно набували

права на певні послуги з боку правлячих осіб. Поряд із цим, норми адміністративного права мали своїм завданням установити також і межі для примусового вторгнення влади у сферу особистої свободи приватної особи, що за часів існування поліцейської держави, як було показано вище, повністю підпорядковувалася розсуду та свавіллю влади [12, с. 1, 3, 38]. Отже, адміністративне право піднімало приватну особу на рівень суб'єкта публічних прав та обов'язків, дозволяючи останній, як наслідок, вступати у публічно-правові відносини з представниками влади, у тому числі, й органів поліції. У цих відносинах чиновники та приватні особи брали участь як суб'єкти публічних прав та обов'язків і безумовно, мали кореспондуватися між собою.

Проте викладене було лише теорією, яка існувала виключно на сторінках наукової літератури з адміністративного права. Що ж до чинного на той час законодавства, то воно до самого кінця існування Російської імперії залишалося за своїм

змістом поліцейським. Ті зміни, про які ми вели мову вище, не змогли суттєвим чином вплинути на решту нормативних актів, прийнятих до 1905 р., що продовжували діяти у незмінному вигляді і після революційних подій. З огляду на це, можна погодитися з І. С. Гриценком [3, с. 20], який стверджує, що наука адміністративного права у цей період значно випереджала чинне на той час законодавство.

На підставі викладеного можна зробити обґрунтований висновок, що в Російській імперії концепція кореспондуючих прав та обов'язків приватної особи і представника влади (поліції) існувала переважно на теоретичному рівні. Її практичному запровадженню у сферу відносин приватної особи та представників влади (поліції) заважало чинне російське законодавство, яке не мало за мету визнання та закріплення за приватними особами суб'єктивних публічних прав, покладаючи на останніх, як наслідок, тільки широкий перелік обов'язків.

Література

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / [ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова)]. – К.: Юрид. думка, 2004.
Т. 1. Загальна частина. – 2004. – 548 с.
2. Административное право России : курс лекций / К. С. Бельский [и др.] ; под ред. Н. Ю. Хаманевой. – М. : Проспект, 2008. – 704 с.
3. Гриценко І. С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права : моногр. / Гриценко І. С. – К. : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2007. – 335 с.
4. Белявский Н. Н. Полицейское право (Административное право) / Белявский Н. Н. – 2-е изд. – Юрьев, 1910. – 372 с.
5. Елистратов А. И. Основные начала административного права / Елистратов А. И. – 2-е изд. – М., 1917. – 294 с.
6. Левитский В. Ф. Предмет, задача и метод науки полицейского права / Левитский В. Ф. – Х., 1894. – 25 с.
7. Ярмыш А. Н. Наблюдать неотступно ... / Ярмыш А. Н. – К. : Юринформ, 1992. – 186 с.
8. Історія органів внутрішніх справ. Частина I (до початку XX ст.) : навч. мат. до спецкурсу / [за ред. Л. О. Зайцева]. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1999. – 72 с.
9. Історія українського права / [за ред. О. О. Шевченка]. – К., 2001. – 302 с.
10. Об усовершенствовании государственного порядка : манифест от 17 окт. 1905 г. // Полное собрание законов Российской империи. – 1905. – Т. 25. – Отд. 1.
11. Свод основных государственных законов // Свод законов Российской империи. – С.Пб., 1906. – Т. 1. Ч. 1.
12. Елистратов А. И. Основные начала административного права / Елистратов А. И. – М., 1914. – 333 с.

Надійшла до редколегії 15.06.2009

Анотації

У статті обґрунтовується існування кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника поліції у дореволюційному поліцейському праві. Визначаються передумови формування концепції кореспондуючих прав та обов'язків громадянина і працівника міліції в Україні.

В статье обосновывается существование корреспондирующих прав и обязанностей гражданина и работника полиции в дореволюционном полицейском праве. Определяются предпосылки формирования концепции корреспондирующих прав и обязанностей гражданина и работника милиции в Украине.

In the article existing of corresponding rights and duties of citizen and police officer in police law of Russian Empire is motivated. Prerequisites of forming of corresponding rights and duties of citizen and police officer conception in Ukraine is determined.

УДК 347.64(477.8)

Н. Я. РУДИЙ,

*старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ІНСТИТУТИ ОПІКИ І КУРАТОРСТВА В ЮРИДИЧНІЙ ТА ЗВИЧАЄВІЙ ПРАКТИЦІ ГАЛИЧИНИ (1-а пол. XX ст.)

Постановка проблеми. Питання опіки і кураторства в юридичній та звичаєвій практиці Галичини (1-а половина XX ст.) висвітлені недостатньо. Фактично в науковій літературі подано окремі аспекти даної тематики, а цілісного дослідження, яке б охоплювало законодавче та звичаєве регулювання опікунства за розглянутий період, немає. Недостатню мірою викладено архівний матеріал, який допомагає більш повно з'ясувати позитивні та негативні моменти регулювання інституту опіки і кураторства.

Стан дослідження. У юридичній науці деякі аспекти проблеми розвитку інституту опіки і кураторства в Галичині (1-а половина XX ст.) розкриваються у працях С. Беґея, К. Левицького. Окремо ці питання в етнологічному ракурсі розглядає С. Макарчук. Разом із тим, комплексного історико-правового дослідження даної теми ще не існує.

Автор ставить собі за мету, використовуючи дослідження своїх попередників, ґрунтовно розглянути інститут опіки і кураторства визначеного історичного періоду та виокремити його переваги і недоліки.

У Галичині на початку XX ст. в питанні

опікунства над осиротілими дітьми дуже часто застосовувалися норми звичаєвого права, але формальну силу при вирішенні пов'язаних з опікунством спадкових, майнових, шлюбних, сімейних та інших прав мали статті державного законодавства: австрійського цивільного кодексу, а від 20-х рр. – цивільного законодавства Польщі. Однак необхідно зауважити, що державне законодавство у цивільних справах стосовно численних життєвих колізій просто утверджувало, санкціонувало звичаєві норми, доповнюючи їх процедурою порушення справи, послідовністю її проходження, протокольним оформленням тощо. Багато положень із галицького, в тому числі карпатського звичаєвого права, були кодифіковані у «Законі громадському, обов'язуючому в Королівстві Галичини і Володимирії та Великім Князівстві Краківському», прийнятому 12 серпня 1866 р., який був чинним у Польщі аж до 1933 р. [1, с. 406].

Як і звичаєве право, державне цивільне законодавство визнавало синів і дочок обов'язковими спадкоємцями посілости своїх батьків; при встановленні опікунства осиротілих дітей надавало пріоритет найближчим родичам померлого батька